
Xüsusi iqtisadi zonalarda dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsinə nəzarət: Beynəlxalq kommərsiya məhkəmələri hibrid inzibati məhkəmələr kimi

---

Nihad Hüseynov*

Annotasiya

Son iyirmi il ərzində transmilli iqtisadi mübahisələrin həlli sistemi beynəlxalq kommərsiya məhkəmələrinin yaradılmasına və getdikcə artan istifadəsinə şahidlik etmişdir. Baxmayaraq ki, bu cür məhkəmələr müxtəlif struktur çərçivələri altında və fərqli hüquqi, iqtisadi və siyasi mühitlərdə yaradılmışdırlar, onlardan dördü digərlərindən fərqlənmişdir. Çünki bu dörd beynəlxalq kommərsiya məhkəməsi, yəni "DIFC" Məhkəməsi, "ADGM" Məhkəməsi, Qətər Beynəlxalq Məhkəmə və Mübahisələrin Həlli Mərkəzi və "AIFC" Məhkəməsi xüsusi iqtisadi zonaların məhkəmə orqanları olaraq yaradılmışdırlar və fəaliyyət göstərirlər. Baxmayaraq ki, bu məhkəmələr başlıca olaraq mürəkkəb transsərhəd mülki və kommərsiya mübahisələrin həll edilməsində ixtisaslaşmışdırlar, onların, həmçinin xüsusi iqtisadi zonalarda dövlət hakimiyyətini həyata keçirən inzibati orqanların hərəkətlərinin qanuniliyini yoxlamaq səlahiyyətləri vardır. Buna görə də hazırkı məqalə bu cür xüsusi iqtisadi zonalarda dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsinə nəzarət edən bu cür beynəlxalq kommərsiya məhkəmələrini hibrid inzibati məhkəmələr olaraq müəyyən etməyi və konseptuallaşdırmağı hədəfləyir. Bu kontekstdə, hazırkı məqalə bu məhkəmələrə inzibati hərəkətin qanuniliyinin yoxlanılması ilə bağlı səlahiyyət verən hüquq normalarının təsviredici müqayisəli təhlilini aparır. Həmçinin son illərdə beynəlxalq investisiya hüququ və arbitrajına qarşı müxtəlif dövlətlər tərəfindən göstərilən əks reaksiyaları nəzərə alaraq, yerli hüququn məhsulu kimi beynəlxalq kommərsiya məhkəmələrinin xüsusi iqtisadi zonalarda xarici investitorların daxil olduğu publik hüquq xarakterli mübahisələrdə investisiya arbitrajının funksiyalarını yerinə yetirə bilib-bilməyəcəyi də məqalədə müzakirə olunur.

Abstract

Over the last two decades transnational economic dispute settlement system has witnessed the establishment and increasing use of international commercial courts. Although such courts have been established under various structural frameworks and in different legal, economic and political environments four of them have been distinguishable from the others. Because these four international commercial courts, namely DIFC Courts, ADGM Courts, Qatar International Court and Dispute Resolution Center and AIFC Courts have been established and operate as judicial bodies of special economic zones. Although these courts have primarily specialized in the resolution of complex cross-border civil and commercial disputes they also possess powers to review the legality of actions of the administrative bodies exercising public authority in special economic zones. Therefore, this article aims at defining and conceptualizing such international commercial courts as hybrid administrative courts controlling the exercise of public authority in special economic zones. Against this background, this article carries out a descriptive comparative analysis of legal norms empowering these courts to review the legality of administrative action. Considering the

---

* Martin Lüter adına Halle-Vittenberq Universitetinin hüquq üzrə fəlsəfə doktorluğu namizədi.

backlash by various states against the current system of international investment law and arbitration in recent years, it is also discussed that if such international commercial courts as products of domestic law could assume the functions of investment arbitration in special economic zones in disputes of public law nature involving foreign investors.

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	204
I. Beynəlxalq investisiya hüququ və arbitrajına qarşı əks reaksiya: Beynəlxalq investisiya hüququnun yerləşdirilməsi	208
II. Təktərəfli iqtisadi hüququn məhsulları: Xüsusi iqtisadi zonalar və beynəlxalq kommertiya məhkəmələri.....	209
A. Xüsusi iqtisadi zonalar	209
B. Beynəlxalq kommertiya məhkəmələri	210
III. Xüsusi iqtisadi zonaların məhkəmə orqanları olaraq beynəlxalq kommertiya məhkəmələri.....	212
IV. Beynəlxalq kommertiya məhkəmələri xüsusi iqtisadi zonalarda investisiya arbitrajının əvəzedicisi olaraq.....	213
V. Xüsusi iqtisadi zonalarda yerləşən beynəlxalq kommertiya məhkəmələrinin inzibati məhkəmə baxışı aparmaq səlahiyyətləri	214
A. "DIFC" Məhkəməsi	214
B. "ADGM" Məhkəməsi	216
C. "QFC" Tənzimləyici Tribunalı	218
D. "AIFC" Məhkəməsi	219
Nəticə.....	219

Giriş

Dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsinə nəzarət edilməsi, yəni dövlət gücündən özbaşına istifadə edilməsinin qarşısının alınması hüquq dövləti prinsipinin ən vacib amillərindən biridir. Beynəlxalq investisiya hüququ kontekstində də ev sahibi dövlətlər tərəfindən həyata keçirilən dövlət hakimiyyətinə nəzarət edilməsi həmişə böyük əhəmiyyətə malik olmuşdur. Buna görə də 20-ci əsrin ikinci yarısından etibarən xarici investisiyanın qorunmasını tənzimləyən mübahisəli beynəlxalq adət hüququ standartlarını beynəlxalq investisiya müqavilələrinə inkorporasiya edilmiş müqavilə əsaslı standartlar əvəzləməyə başladı. Əlavə olaraq, investorlar və dövlətlər arasındakı müqavilələrdən irəli gələn mübahisələrin həlli üçün

İnvestisiya Mübahisələrinin Həlli üzrə Beynəlxalq Mərkəz ("ICSID")¹ yaradıldı.²

Sözgedən Mərkəzin yaradılması üçün əsas olan "ICSID" Konvensiyasının qəbul olunması və investor-dövlət arbitrajının ("İDA") yayılması investisiya arbitrajının dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsinə qarşı nəzarət mexanizmi olaraq istifadə edilməsinə yol açdı.³ Çünki İDA prinsipcə beynəlxalq inzibati məhkəmə baxışı (*judicial review*) mexanizmi hesab oluna və milli hüquq sistemlərindəki inzibati hüquqa bənzədilə bilər.⁴ Yerli hüquq sistemlərində inzibati məhkəmələr dövlət orqanlarının hərəkətlərinin və ya qərarlarının (bu cür hərəkətlər və ya qərarlar xarici investora münasibətdə də ola bilər) qanuni olub-olmamasını müəyyən etmək məqsədilə publik hüquq standartlarını tətbiq edərək inzibati məhkəmə baxışını həyata keçirir və bunun vasitəsilə dövlət (icra) hakimiyyətinin həyata keçirilməsinə nəzarət edirlər. Oxşar qaydada, investisiya tribunalları da bənzər standartlar tətbiq edərək dövlətlərin suveren aktlarını məhdudlaşdırı bilərlər.⁵

Qloballaşmanın təsiri altında və birbaşa xarici investisiyanın daimi axınını təmin etmək məqsədilə dövlətlər ötən əsrin ikinci yarısından başlayaraq suveren hüquqlarını beynəlxalq investisiya tribunallarına ötürməyə başladılar. Lakin son illərdə İDA hazırkı sistemə qarşı olan dövlətlər tərəfindən ciddi əks reaksiyaya məruz qalmışdır. Bu fonda bəzi müəlliflər iddia etmişdirlər ki, dövlətlər keçmişdə investisiya tribunallarına ötürdükləri suveren hüquqları geri tələb etməyə başlamışdır. Bu isə "suverenliyin bərpası"⁶ və ya "nəzarətin bərpası"⁷ olaraq təsvir olunan prosesə gətirib çıxarmışdır. Bu cür bərpa səylərinin instrumentlərindən biri də beynəlxalq investisiya hüququnu yerliləşdirmək, yəni yerli hüquqi alətlərdən istifadə edərək beynəlxalq investisiya hüququnun yerinə və ya ona paralel olaraq xarici investisiyanı tənzimləmək olmuşdur.⁸ Yerli investisiya və arbitraj qanunlarının qəbul olunması, eyni zamanda xüsusi iqtisadi zonaların ("XİZ")

---

¹ Bu məqalədə ingilis dilindəki "judicial review" ifadəsinin qarşılığı olaraq işlədilən inzibati məhkəmə baxışı ifadəsi dövlət hakimiyyətini həyata keçirən hər hansı inzibati (publik) orqanın hərəkətinin (qərarının) qanuniliyinin məhkəmə tərəfindən yoxlanılması olaraq başa düşülməlidir.

² Peter T. Stoll, *International Investment Law and the Rule of Law*, 9 Goettingen Journal of International Law 267, 269-270 (2018).

³ Gus V. Harten & Martin Loughlin, *Investment Treaty Arbitration as a Species of Global Administrative Law*, 17 The European Journal of International Law 121, 127 (2006).

⁴ Yenə orada, 146.

⁵ Yenə orada.

⁶ Bax: Georgios Dimitropoulos, *National Sovereignty and International Investment Law: Sovereignty Reassertion and Prospects of Reform*, 21 Journal of World Investment & Trade 71, 71-103 (2020).

⁷ Bax: Andreas Kulick, *Reassertion of Control over the Investment Treaty Regime* (2016).

⁸ Julien Chaisse & Georgios Dimitropoulos, *Special Economic Zones in International Economic Law: Towards Unilateral Economic Law*, 24 Journal of International Economic Law 229, 233 (2021).

və beynəlxalq kommersiya məhkəmələrinin ("BKM") yaradılması xarici investisiyanın tənziplənməsi və təşviq olunması üçün beynəlxalq investisiya hüququna alternativ yerli tədbirlər hesab olunmuşdurlar.⁹ XİZ-lər əsasən sərhədləri dəqiqliklə müəyyən olunmuş ərazilər olaraq qurulmuş və həmin ərazilər çərçivəsində fəaliyyət göstərən yerli və xarici investorlar və sahibkarlar üçün bir sıra hüquqi, iqtisadi və inzibati güzəştlər nəzərdə tutulmuşdur. Bu cür zonalar onların ərazisində müvafiq ölkədə tətbiq olunan qanunvericiliyin deyil, xüsusi hüquqi rejimin tətbiq olunması ilə səciyyələnmişdirlər. BKM-lər isə dövlətlər tərəfindən bir çox beynəlxalq elementlərə sahib olan yerli məhkəmələr olaraq yaradılmışdır. Bu məhkəmələr daha çox mürəkkəb və beynəlxalq elementli kommersiya və mülki mübahisələrin həll olunmasında ixtisaslaşmışdır. Onları səciyyələndirən ən əsas amil isə məqalənin növbəti səhifələrində daha ətraflı göstəriləndiyi kimi, xarici investorlar üçün daha tanış olan hüquqi çərçivə əsasında qurulub fəaliyyət göstərmələri olmuşdur.

Son illərdə dünyanın bir sıra yerində BKM-lərin ortaya çıxması tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmişdir. BKM-lər fərqli məqsədlərlə, fərqli struktur çərçivələri altında və müxtəlif mühitlərdə yaradılsalar da, onlardan xüsusilə dördü digərlərindən fərqləndirilmişdir. Çünki bu məhkəmələr XİZ-lərin məhkəmə orqanları olaraq yaradılmışdır və müvafiq XİZ-lərin təşkilati strukturuna daxildir. Yəni hibrid məhkəmələr olaraq adlandırılan bu məhkəmələr,¹⁰ müvafiq dövlətlərin məhkəmə sistemindən kənarında fəaliyyət göstərir. Bu məqalənin əsas mövzusunun da təşkil edən həmin məhkəmələr bunlardır: 1) Dubay Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzində ("DIFC")¹¹ yerləşən "DIFC" Məhkəməsi; 2) Əbu-Dabi Qlobal Marketdə ("ADGM")¹² yerləşən "ADGM" Məhkəməsi; 3) Qətər Maliyyə Mərkəzində ("QFC")¹³ yerləşən və Qətər Beynəlxalq Məhkəməsi ("QIC")¹⁴ ilə Tənzimləyici Tribunalından ibarət olan Qətər Beynəlxalq Məhkəmə və Mübahisələrin Həlli Mərkəzi ("QICDRC");¹⁵ və 4) Astana Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzində ("AIFC")¹⁶

---

⁹ Georgios Dimitropoulos, *The Viability of the Alternatives to International Investment Law and Arbitration: International and Domestic Perspectives*, 3 (2019), bax: <https://www.researchgate.net/publication/340116332> *The Viability of the Alternatives to International Investment Law and Arbitration International and Domestic Perspectives* (son baxış 11 aprel 2024).

¹⁰ Bax: Julian Bailey, *The Interplay between International Commercial Courts and Ordinary Courts*, in *International Commercial Courts: The Future of Transnational Adjudication* 363, 363-387 (2022).

¹¹ Dubai International Financial Centre.

¹² Abu Dhabi Global Market.

¹³ Qatar Financial Centre.

¹⁴ Qatar International Court.

¹⁵ Qatar International Court and Dispute Resolution Centre.

¹⁶ Astana International Financial Centre.

yerləşən "AIFC" Məhkəməsi. Adıçəkilən XİZ-lər maliyyə, bankçılıq və digər əlaqəli xidmətlərdə ixtisaslaşmışdırlar.

XİZ-lərdə fəaliyyət göstərən bu BKM-lər kommersiya məhkəmələri olaraq təsnif olunsalar da, onlar həm də inzibati məhkəmələrdir. Çünki sözügedən dörd məhkəmə də bu və ya digər şəkildə XİZ-lərdə dövlət hakimiyyətini həyata keçirən və bunun üçün qanunlarla səlahiyyətləndirilmiş inzibati orqanların hərəkətləri və ya qərarları ilə bağlı inzibati məhkəmə baxışını həyata keçirmək səlahiyyətlərinə malikdirlər. Lakin XİZ-lərin məhkəmə orqanları hesab olunan bu BKM-lərin hansı hüquqi alətlərlə XİZ-lərdəki dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsinə nəzarət etməsi indiyədək sisteməlik olaraq və konseptual çərçivə altında təhlil edilməmişdir.

Son illərdə bir sıra müəlliflər beynəlxalq investisiya hüququnun problemlərinin və islahat yollarının daha yaxşı anlaşılması üçün investisiya hüququnun yerli qanunvericilik səviyyəsində araşdırılmasının əhəmiyyətini vurğulamışdırlar.¹⁷ Bu məqalənin məqsədi də beynəlxalq investisiya tribunallarının funksiyalarına bənzər funksiyaları həyata keçirən BKM-lərin qanunvericilik çərçivələrini müqayisəli şəkildə təsvir etmək, həmçinin onları yeni növ hibrid inzibati məhkəmələr olaraq konseptual çərçivə altına yerləşdirməkdir.

Məqalənin I hissəsində dövlətlərin mövcud beynəlxalq investisiya hüququna və arbitrajına qarşı əks reaksiyasını əks etdirən yerli hüquqi tədbirlərdən danışılacaqdır. II hissədə isə bu cür tədbirlərdən olan XİZ və BKM-lərdən bəhs olunacaqdır. Ardınca, III hissədə XİZ-lərin məhkəmə orqanları olaraq yaradılan BKM-lərin xüsusiyyətləri müzakirə olunacaqdır. IV hissədə isə BKM-lərin XİZ-lərdə investisiya arbitrajını necə əvəz edə biləcəkləri təhlil olunacaqdır. Son olaraq, V hissədə BKM-lərə XİZ-lərdə

---

¹⁷ Məsələn, Stephan Schill bu gün beynəlxalq investisiya hüququnda qarşılaşılan problemlərin çoxunun artıq yerli səviyyədə inzibati və konstitusiya hüququnda qarşılaşılan problemlər olduğunu qeyd edərək beynəlxalq investisiya hüququna yeni bir yanaşma olaraq "müqayisəli publik hüquq" metodologiyasını təklif etmişdir. Bu yanaşmanın əsas tezi ondan ibarət olmuşdur ki, beynəlxalq investisiya arbitrajındakı problemlərə həll yolları tapmaq üçün müqayisəli şəkildə ölkələrin daxili publik hüquq qanunvericilikləri öyrənilməli və onların oxşar problemlərə tapdığı həll yolları ortaya çıxarılmalıdır. Bax: Stephan W. Schill, *Enhancing International Investment Law's Legitimacy: Conceptual and Methodological Foundations of a New Public Law Approach*, 52 *Virginia Journal of International Law* 57, 57-102 (2011). Bundan əlavə, Georgios Dimitropoulos hazırkı yerli investisiya hüququ çərçivələrinin bir çox hallarda beynəlxalq investisiya hüququnun əvəzedicisi olduğunu qeyd edərək, dövlətlərin daxili investisiya qanunvericiliklərinin öyrənilməsinin beynəlxalq investisiya hüququnun və arbitrajının islahatına işiq tutacağını iddia etmişdir. Müəllif, yerli sistemlərin müqayisəli şəkildə təhlil olunması vasitəsilə beynəlxalq investisiya hüququnun araşdırılmasına müqayisəli hüquq metodologiyası təklif etmiş və yeni sahə hesab oluna biləcək müqayisəli investisiya hüququnun inkişafına olan ehtiyacı qeyd etmişdir. Bax: Georgios Dimitropoulos, *Comparative and International Investment Law: Prospects for Reform – An Introduction*, 21 *Journal of World Investment & Trade* 1, 1-6 (2020).

dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsinə nəzarət etmək imkanı verən qanunvericilik çərçivələri təsvir olunacaqdır.

I. Beynəlxalq investisiya hüququ və arbitrajına qarşı əks reaksiya: Beynəlxalq investisiya hüququnun yerliləşdirilməsi

Tarixi olaraq, xarici investorlar və ev sahibi dövlətlər arasındakı investisiya mübahisələri zamanı bir sıra mübahisələrin həlli mexanizmləri diqqət mərkəzinə gəlmişdir: məsələn, ev sahibi dövlətlərin yerli məhkəmələri, investorun dövləti tərəfindən diplomatik müdafiənin həyata keçirilməsi (yerli hüquqi müdafiə vasitələrinin tükənməsi şərtinə tabe olaraq), dövlətlərarası məhkəmə prosesi və ya arbitraj və İDA.¹⁸ Dövlətlərarası arbitrajın, diplomatik müdafiənin həyata keçirilməsinin və ya mübahisəyə yerli məhkəmələr tərəfindən baxılmasının mənfi cəhətləri nəzərə alınaraq, təxminən son otuz il ərzində İDA xarici investorlar və ev sahibi dövlətlər arasındakı investisiya mübahisələrinin həlli üçün ən çox üstünlük verilən metod olmuşdur.

Lakin son illərdə müxtəlif ölkələrin hökumətləri tərəfindən beynəlxalq investisiya arbitrajına qarşı kəskin əks reaksiya olmuşdur.¹⁹ Bu cür əks reaksiyalar beynəlxalq investisiya hüququnun “legitimlik böhranı” olaraq təsvir olunmuşdur.²⁰ Bu çərçivədə, Georgios Dimitropoulos iddia edir ki, bu cür əks reaksiyalar dövlətlər tərəfindən “suverenliyin bərpası” prosesinə gətirib çıxarmışdır.²¹ O, burada üç növ bərpa prosesi arasında fərqləndirmə edir: (1) təcridedici bərpa prosesi; (2) beynəlxalq bərpa prosesi; (3) yerliləşdirici bərpa prosesi.²² Digər müəlliflər bu prosesi müvafiq səlahiyyətləri investordan və İDA-dan dövlətə qaytarmaq cəhdi mənasına gələn “nəzarətin bərpası” olaraq təsvir etmişdirlər.²³

Suverenliyin yerliləşdirici formada bərpası dövlətlərin milli institutlardan və tədbirlərdən istifadə edərək qloballaşmanı yerliləşdirmək səylərini ifadə edir.²⁴ Qeyd olunduğu kimi, yerli investisiya və arbitraj qanunları kimi yeni hüquqi çərçivələrin inkişaf etdirilməsi, həmçinin XİZ-lərin və BKM-lərin

¹⁸ Bax: August Reinisch, Die Beilegung von Investitionsstreitigkeiten, in *Internationales Wirtschaftsrecht* 1089, 1090 (2022).

¹⁹ Dimitropoulos, yuxarıda istinad 6, 72-73. Həmçinin bax: Chaisse & Dimitropoulos, yuxarıda istinad 8, 230. Daha ətraflı bax: Sabahi Rubins, The Modern System of Investor-State Arbitration, in *Investor-State Arbitration* 47, 53 (2019).

²⁰ Andreas Kulick, Reassertion of Control: An Introduction, in *Reassertion of Control over the Investment Treaty Regime* 1, 3 (2016).

²¹ Yuxarıda istinad 6, 73.

²² Yenə orada, 74.

²³ Kulick, yuxarıda istinad 20, 15.

²⁴ Suverenliyin təcridedici formada bərpası dövlətlərin beynəlxalq müqavilələrdən və ya onların danışıqlarından çəkilməsi, beynəlxalq formada bərpa isə beynəlxalq səviyyədə dövlət suverenliyinin gücləndirilməsi üçün tədbirlərin görülməsi vasitəsilə beynəlxalq hüquqda dövlətin rolunun genişləndirilməsi deməkdir. Bax: Yuxarıda istinad 6, 74.

yaradılması bunlara aiddir.²⁵ Beləliklə, ölkələrin ticarəti və investisiyaları təşviq etmək üçün tamamlayıcı və bəzən alternativ yanaşması daxili strategiyalarına diqqət yetirmək olmuşdur.²⁶ Müəlliflər, həmçinin bunu daha geniş mənada investisiya hüququnda beynəlxalq hüquqdan yerli hüquqa keçid kimi şərh etməyin mümkünlüyünü qeyd etmişdirlər.²⁷

Akademik ədəbiyyatda yuxarıda qeyd olunan yerli tədbirlər həm də “təktərəfli iqtisadi hüquq” olaraq təsvir olunurlar.²⁸ Bu kontekstdə təktərəfli iqtisadi hüquq yerli hüquq vasitələrindən istifadə etməklə beynəlxalq iqtisadi hüququn dəyər və prinsiplərinin institusionallaşdırılması deməkdir.²⁹ İntestisiyaları təşviq etmək üçün XİZ və BKM-lərin yaradılması və istifadəsinin artırılması kimi yerli tədbirlər də təktərəfli iqtisadi hüququn məhsuludur.

II. Təktərəfli iqtisadi hüququn məhsulları: Xüsusi iqtisadi zonalər və beynəlxalq kommertiya məhkəmələri

A. Xüsusi iqtisadi zonalər

Ədəbiyyatda XİZ-lərə anlayış verərkən ən çox istinad olunan anlayış Dünya Bankının bir araşdırmasına əsaslanır. Həmin araşdırmada XİZ-lərə bu cür anlayış verilmişdir: “Bütün XİZ-lər, geniş şəkildə sahibkarlıq (biznes) qaydalarının ölkənin ərazisində hökm sürən digər qaydalardan fərqli olduğu, ölkənin milli sərhədləri daxilində demarkasiya olunmuş coğrafi ərazilər olaraq müəyyən oluna bilər. Bu cür fərqli qaydalar əsasən investisiya şərtləri, beynəlxalq ticarət və gömrük, vergitutma və tənzimləmə mühiti ilə bağlıdır. Beləliklə, zonalarda elə bir sahibkarlıq mühiti yaradılır ki, bunun ölkə ərazisindəki sahibkarlıq mühitindən siyasət (*policy*) nöqtəyi-nəzərindən daha liberal və idarəçilik baxımdan daha effektiv olmasına çalışılır”.³⁰

XİZ-lər “yurisdiksiya daxilində yurisdiksiya” yaradırlar. Belə ki, dövlətin sərhədlərini dəqiq olaraq müəyyən etdiyi bir ərazidə fəaliyyət göstərməyə lisenziya əldə edən sahibkarlar ölkə ərazisinin qalan hissəsində tətbiq olunandan daha əlverişli qanun və tənzimləmələrə tabe olurlar.³¹ Xüsusi hüquqi rejimlə idarə olunan bu XİZ-lər rezident şirkətlərinə fiskal siyasət, inzibati idarəetmə və gömrük tənzimlənməsi kimi sahələrdə əlverişli şərtlər

²⁵ Yenə orada; Dimitropoulos, yuxarıda istinad 9, 3.

²⁶ Yuxarıda istinad 8, 233.

²⁷ Yuxarıda istinad 9, 9.

²⁸ Bax: Yuxarıda istinad 8.

²⁹ Yenə orada, 240.

³⁰ Claude Baissac, Brief History of SEZs and Overview of Policy Debates, in *Special Economic Zones in Africa: Comparing Performance and Learning from Global Experience* 23, 23 (2011).

³¹ Panagiotis Delimatsis, *Financial Services Trade in Special Economic Zones*, 24 *Journal of International Economic Law* 277, 278 (2021).

və təşviqedicə tədbirlər təklif edirlər.³² Yəni bir XİZ-in ən müəyyənədicə xüsusiyyəti onun iqtisadiyyatın qalan hissəsində tətbiq olunandan fərqli bir tənziqləmə və hüquq rejiminə sahib olmasıdır.³³

XİZ-lər həm də daxili hüquqdan istifadə etməklə xarici investisiyaları cəlb etmək üçün dövlətlər arasındakı rəqabətdə istifadə edilən strategiyadır.³⁴ XİZ-lərin idarə edilməsi həmçinin beynəlxalq investisiya hüququ ilə bağlıdır.³⁵ Bu özünü xüsusilə XİZ-lərin idarə edilməsi zamanı dövlət tərəfindən edilən hərəkətlərin və ya qəbul edilən qərarların dövlətin beynəlxalq investisiya hüququndan irəli gələn öhdəliklərini pozması ilə nəticələndiyi hallarda göstərir. Təsadüfi deyil ki, keçmişdə bəzi yaxşı bilinən investisiya mübahisələri xarici investorun XİZ-dəki lisenziyasının ləğv edilməsinin qeyri-qanuni müsadirə sayıla bilinib-bilinməməsi ilə bağlı olmuşdur.³⁶

B. Beynəlxalq kommersiya məhkəmələri

Son iyirmi il ərzində transmilli mübahisələrin həlli bazarı milli sərhədləri aşan mürəkkəb kommersiya mübahisələrinin həlli üçün formalaşdırılmış ixtisaslaşmış BKM-lərin çoxalması ilə səciyyələnmişdir.³⁷ BKM-lərin yaradılması ilə bağlı müasir trend 2004-cü ildə Dubayda "DIFC" Məhkəməsi ilə başlamışdır.³⁸ Bu baxımdan BKM-lər beynəlxalq mübahisələrin həlli sahəsində yeni bir növ olaraq qiymətləndirilir.³⁹ Bu məhkəmələr bir tərəfdən yerli məhkəmələrdir. Digər tərəfdən isə onlar, məxsus olduqları yurisdiksiyalardakı digər məhkəmələrdən fərqlidirlər.⁴⁰ Bu fərqlilik əsasən BKM-lərin beynəlxalq xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Bu cür beynəlxalq xüsusiyyətlərə xarici hakimlərin mövcudluğu, adi milli məhkəmələr tərəfindən tətbiq olunan hüquqdan fərqli hüququn tətbiq olunması, BKM-lərin baxdığı mübahisələrin beynəlxalq təbiəti, ingilis dilinin rəsmi dil olmadığı ölkədə məhkəmə prosesinin ingiliscə aparılması və s. aiddir.⁴¹

³² Julien Chaisse & Jiayang Hu, *International Economic Law and the Challenges of Economic Zones: An Introduction*, in *International Economic Law and the Challenges of the Free Zones* 1, 2 (2019).

³³ Baissac, yuxarıda istinad 30, 25.

³⁴ Yuxarıda istinad 8, 232.

³⁵ Olaoye Kehinde, Goetz v. the Republic of Burundi I&II: How Foreign Investors Challenge 'Free-Zone Regimes', in *International Economic Law and the Challenges of the Free Zones* 317, 319 (2019).

³⁶ Yenə orada, 317-333.

³⁷ Weixia Gu & Jacky Tam, *The Global Rise of International Commercial Courts: Typology and Power Dynamics*, 22 *Chicago Journal of International Law* 443, 445 (2022).

³⁸ Georgios Dimitropoulos & Stavros Brekoulakis, *International Commercial Courts: The Future of Transnational Adjudication – An Introduction*, in *International Commercial Courts: The Future of Transnational Adjudication* 1, 11 (2022).

³⁹ Yenə orada, 3.

⁴⁰ Yenə orada.

⁴¹ Yenə orada; Georgios Dimitropoulos, *International Commercial Courts in the 'Modern Law of Nature': Adjudicatory Unilateralism in Special Economic Zones*, 24 *Journal of International Economic Law* 361, 362-363 (2021).

BKM-lər milli məhkəmə sistemləri, beynəlxalq və yerli arbitraj, eləcə də mediasiya kimi yerli və beynəlxalq mübahisələrin həlli formaları ilə bir arada fəaliyyət göstərirlər.⁴² Beləliklə, BKM-lər kommersiya və investisiya arbitrajının, eləcə də yerli və beynəlxalq məhkəmələrin mövcud olduğu rəqabətli bir bazarda tərəflərə mübahisələrin həlli üçün əlavə bir alternativ təklif edir.⁴³

Weixia Gy və Jacky Tam on iki əsas BKM müəyyən edərək onları üç nəsil olaraq təsnif etmişlərdir.⁴⁴ Onlara əsasən BKM-lərin birinci nəslı "oturuşmuş yurisdiksiya"larda yerləşən London Kommersiya Məhkəməsi və Nyu-York Ştatının Ali Məhkəməsinin Kommersiya Kollegiyasıdır.⁴⁵ Müəlliflərə görə çox vaxt xüsusi coğrafi fokusla mübahisələrin həlli sahəsindəki biznes bazarına girməyə çalışan "formalaşan yurisdiksiya"lardakı BKM-lər isə ikinci nəsil BKM-lər hesab oluna bilərlər.⁴⁶ Bunlar, Sinqapur Beynəlxalq Kommersiya Məhkəməsi ("SICC"),⁴⁷ "DIFC" Məhkəməsi, "QIC", "ADGM" Məhkəməsi və "AIFC" Məhkəməsidir.⁴⁸ Brexit və Çinin Kəmərləri və Yol Təşəbbüsü layihəsi fonunda yaradılan üçüncü nəsil BKM-lər isə güclü siyasi-iqtisadi məqsədlərlə səciyyələnir.⁴⁹ Çin Beynəlxalq Kommersiya Məhkəməsi ("CICC"),⁵⁰ Frankfurt Əyalət Məhkəməsinin Beynəlxalq Kommersiya Mübahisələri üzrə Palatası ("FRC"),⁵¹ Niderland Kommersiya Məhkəməsi ("NCC")⁵² və Paris Apellyasiya Məhkəməsinin Beynəlxalq Palatası ("ICPCA")⁵³ bu məhkəmələr sırasına aiddir.⁵⁴

BKM-lərin digər bir tipologiyası isə Georgios Dimitropoulos tərəfindən təklif edilmişdir. Müəllif BKM-ləri üç kateqoriyaya bölmüşdür. Birinci kateqoriya məhkəmələrə XİZ-lərə bağlı olan məhkəmələr aid edilmişdir ("DIFC" Məhkəməsi, "QIC", "ADGM" Məhkəməsi və "AIFC" Məhkəməsi).⁵⁵ "SICC" və "CICC" isə ikinci kateqoriya məhkəmələri olaraq müvafiq ölkələrin adı məhkəmə strukturuna daxil olan məhkəmələrdir.⁵⁶ Avropa BKM-ləri olan "FRC", "NCC" və "ICPCA" isə adı məhkəmələrin beynəlxalq palataları olaraq müəllif tərəfindən üçüncü kateqoriyaya aid edilmişdir.⁵⁷

⁴² Dimitropoulos & Brekoulakis, yuxarıda istinad 38, 17.

⁴³ Yenə orada, 17-18.

⁴⁴ Yuxarıda istinad 37, 448.

⁴⁵ Yenə orada, 453.

⁴⁶ Yenə orada.

⁴⁷ Singapore International Commercial Court.

⁴⁸ Gu & Tam, yuxarıda istinad 37, 453.

⁴⁹ Yenə orada.

⁵⁰ China International Commercial Court.

⁵¹ Frankfurt Regional Court.

⁵² Netherlands Commercial Court.

⁵³ International Chamber of Paris Court of Appeals.

⁵⁴ Yuxarıda istinad 37, 453.

⁵⁵ Dimitropoulos, yuxarıda istinad 41, 364-366.

⁵⁶ Yenə orada, 366-368.

⁵⁷ Yenə orada, 368.

III. Xüsusi iqtisadi zonaların məhkəmə orqanları olaraq beynəlxalq kommertiya məhkəmələri

Hər hansı bir XİZ hər nə qədər yaxşı layihələndirilsə və idarə olunsa da, zonaya qoyulan investisiyalar bəzən investorlarla ev sahibi hökumət, eləcə də XİZ-in fəaliyyətində və idarə olunmasında iştirak edən digər qurumlar arasında mübahisələrə səbəb olacaqdır.⁵⁸ Buna görə də XİZ-lərin idarə edilməsi sahəsindəki institusional yeniliklərdən biri də zonadaxili mübahisələrin həlli mexanizmlərinin yaradılması olmuşdur.

Bu baxımdan ən diqqətçəkən hadisə BƏƏ, Qətər və Qazaxıstanda ingilis ümumi hüququna əsaslanan BKM-lərin yaradılması olmuşdur. "DIFC" Məhkəməsi, "QICDRC", "ADGM" Məhkəməsi və "AIFC" Məhkəməsi XİZ məhkəmələridir və bir sıra oxşar xüsusiyyətlərə sahibdirlər. Bu oxşar xüsusiyyətlərə məhkəmə tərkibinə seçilmiş hakimlər (xarici hakimlərin mövcudluğu), ingilis hüququnun tətbiqi (birbaşa, və ya İngiltərə və Uels hüququna əsaslanan XİZ qanunvericilikləri vasitəsilə), proseslərdə ingilis dilinin istifadəsi, əsasən ümumi hüquqa (*common law*) əsaslanan prosessual qaydalar və s. aiddir.

Bu BKM-lər xarici investorların etimadını yüksəltmək və müvafiq iqtisadi zonalarda sahibkarlığı təşviq etmək üçün yaradılmışdır.⁵⁹ Onların yaradılmasının arxasında duran digər bir səbəb isə xarici investorlara daha tanış olan ümumi hüquq sistemini təqdim etməklə investorları zonalara cəlb etmək ümidi olmuşdur.⁶⁰ Sözügedən BKM-lərin yaradılması, həm də müvafiq yurisdiksiyaların qlobal və/və ya regional mübahisələrin həlli mərkəzləri kimi bərqərar olmaq istəyi ilə izah edilə bilər.⁶¹

Bütün XİZ məhkəmələrinin mülki və kommertiya mübahisələri üzrə *ratione materiae* yurisdiksiyası vardır. Onlara XİZ qurumları və XİZ-lərdə fəaliyyət göstərən fiziki və hüquqi şəxslər arasında yaranan mübahisələrlə bağlı müstəsna yurisdiksiya verilmişdir. Onlar həmçinin məhkəmə seçimi razılaşmaları əsasında onlara təqdim edilən işlərə baxa bilərlər. Baxmayaraq ki, bu məhkəmələr əsasən mülki və kommertiya xarakterli işlərlə məşğul olurlar, onlar həmçinin sahib olduqları müxtəlif hüquqi səlahiyyətlər və strukturlar sayəsində müvafiq XİZ-də dövlət hakimliyətini həyata keçirən qurumların qərarlarının inzibati məhkəmə baxışı vasitəsilə qanunauyğunluğunu yoxlaya bilərlər.

⁵⁸ SC Teresa Cheng, *Special Economic Zones: A Catalyst for International Trade and Investment in Unsettling Times*, 20 Journal of World Investment & Trade 32, 58 (2019).

⁵⁹ Yuxarıda istinad 37, 463.

⁶⁰ Yenə orada, 464.

⁶¹ Yuxarıda istinad 41, 371.

IV. Beynəlxalq kommertiya məhkəmələri xüsusi iqtisadi zonalarda investisiya arbitrajının əvəzədici olaraq

İnvestisiya arbitrajı beynəlxalq kommertiya arbitrajının prosessual çərçivəsini və icra strukturunu inkorporasiya etmişdir.⁶² Buna baxmayaraq, 2000-ci illərin ortalarından bəri bir sıra müəlliflər iddia etmişdirlər ki, investisiya arbitrajı yerli inzibati və ya konstitusiya məhkəmə baxışının (*administrative or constitutional law review*) beynəlxalq forması olaraq başa düşülməlidir.⁶³

İnvestisiya mübahisələrində investorlar adətən onlara əlverişsiz şəkildə (hüquqlarını məhdudlaşdırıcı) təsir edən spesifik tənzimləyici hərəkətləri (aktları) və ya ümumi tənzimləyici tədbirləri mübahisələndirirlər.⁶⁴ Bu mübahisələr publik (dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı) hərəkətlərlə bağlıdır və ictimai maraqları ehtiva edir (xüsusi hüquq subyektləri arasında olan və müqavilədən əmələ gələn mübahisələrin əksinə olaraq). İnvestisiya arbitrajları da yerli publik hüquq əsasında inzibati (konstitusiya) məhkəmə baxışını xatırladan şəkildə hökumətlərin hərəkətlərinin mübahisələndirilməsinə icazə verirlər.⁶⁵ Beləliklə, investisiya arbitrajı dövlətin xüsusi hüquq sahəsindəki hərəkətlərindən fərqli olaraq dövlət hakimiyyətini həyata keçirməsi nəticəsində yaranan mübahisələrlə məşğul olmaqdadır. Bu baxımdan bəzi müəlliflər təklif etmişdirlər ki, investisiya arbitrajı dövlət tərəfindən həyata keçirilən dövlət hakimiyyətini yoxlamaq və buna nəzarət etmək vasitəsi olaraq başa düşülsün.⁶⁶ Satiago Montt qeyd etdiyi kimi, investisiya arbitrajı tribunallarının funksiyaları publik (inzibati, konstitusiya) hüquq məhkəmələrinin funksiyalarından əhəmiyyətli şəkildə fərqlənir.⁶⁷

Xarici investorları cəlb edən bu cür XİZ-lərdəki BKM-lərin xarici investorun tərəf olduğu işlərə baxması ehtimalı mövcuddur. Dövlət hakimiyyətini həyata keçirən XİZ orqanının qərarı nəticəsində hüquqlarının pozulduğunu düşünən həm yerli, həm də xarici investorlar həmin qərarları bu məhkəmələr qarşısında mübahisələndirə bilirlər. Beləliklə, kommertiya məhkəmələri olmaqla yanaşı BKM-lər həm də XİZ-lərdə inzibati məhkəmələrin və beynəlxalq investisiya tribunallarının rolunu öz üzərlərinə götürə bilirlər. Belə ki, yerli inzibati məhkəmələrə və beynəlxalq investisiya

⁶² Harten & Loughlin, yuxarıda istinad 3, 125.

⁶³ Anthea Roberts, *Clash of Paradigms: Actors and Analogies Shaping the Investment Treaty System*, 107 *The American Journal of International Law* 45, 63 (2013).

⁶⁴ Yenə orada.

⁶⁵ Yenə orada, 45-46.

⁶⁶ Bax: Yuxarıda istinad 3, 121-150; Yuxarıda istinad 20, 17.

⁶⁷ Santiago Montt, *State Liability in Investment Treaty Arbitration: Global Constitutional and Administrative Law in the BIT Generation*, 4 (2009).

tribunallarına oxşar olaraq onlar da inzibati məhkəmə baxışı vasitəsilə müvafiq yurisdiksiyada dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsini məhdudlaşdırır və şəxsləri dövlət gücünün sui-istifadəsinə qarşı qoruyurlar.

XİZ BKM-ləri xarici investorlarla ev sahibi dövlətlər arasındakı investisiya mübahisələrini həll etməyin orta yolu kimi qiymətləndirilə bilirlər. Çünki dövlət (icra) hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin məhdudlaşdırılmasında yerli inzibati məhkəmələri yerli, beynəlxalq investisiya arbitrajını isə beynəlxalqlaşmış metod olaraq hesab etsək, XİZ BKM-ləri hər iki xüsusiyyətə sahibdirlər. Bu onunla əsaslandırıla bilər ki, bu cür məhkəmələr yerli məhkəmələrdir və adi yerli məhkəmələr ilə bir sıra oxşarlıqlara sahibdirlər. Digər tərəfdən isə onlar xarici hakimlərin mövcudluğu, ingilis dilinin proses dili olaraq istifadə edilməsi və s. səbəblərdən öz beynəlxalq aspektləri ilə də xarakterizə olunurlar.

Georgios Dimitropoulos qeyd edir ki, XİZ BKM-ləri beynəlxalq iqtisadi hüquqdakı təktərəfliliyin məhkəmələr baxımından qarşılığı olaraq görülə bilər.⁶⁸ Müəllif əlavə edir ki, BKM-lər tərəfindən təşviq olunan ümumi hüquq (*common law*) və məhkəmə təktərəfliliyi (*adjudicatory unilateralism*) mübahisələri beynəlxalq arbitraj və digər beynəlxalq məhkəmələrdən və tribunallardan daxili sferaya yönləndirərək onları yerliləşdirmək potensialına malikdir.⁶⁹ Bu o mənaya gəlir ki, XİZ BKM-ləri yerli sferada inzibati məhkəmə baxışı səlahiyyətlərindən istifadə edərək dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsini məhdudlaşdırmaq vasitəsilə İDA ilə eyni rolu oynaya və tədricən onu əvəzləyə bilər. Bu yerliləşdirmə prosesi nəticəsində ingilis ümumi hüququ beynəlxalq investisiya hüququnu əvəz etməyə yönələcəkdir.⁷⁰

V. Xüsusi iqtisadi zonalarda yerləşən beynəlxalq kommertiya məhkəmələrinin inzibati məhkəmə baxışı aparmaq səlahiyyətləri

A. "DIFC" Məhkəməsi

"DIFC" Məhkəməsi, "DIFC"-nin zonanın qanunlarını və rəqlamentlərini şərh etmək üzrə müstəsna yurisdiksiyaya malik olan məhkəmə orqanıdır.⁷¹ Məhkəmə birinci instansiya məhkəməsindən və apellyasiya məhkəməsindən ibarətdir.⁷²

"DIFC" qanunvericiliyi XİZ-nin idarə edilməsində iştirak edən dövlət orqanlarının qərarlarını "DIFC" Məhkəməsi qarşısında mübahisələndirmək üçün iki əsas alternativ təklif edir. Bunlar, birinci instansiya məhkəməsinə

⁶⁸ Yuxarıda istinad 41, 377.

⁶⁹ Yenə orada.

⁷⁰ Yenə orada.

⁷¹ Law No. (5) of 2021 Concerning the Dubai International Financial Centre, mad. 14(e).

⁷² DIFC Court Law, DIFC Law No. 10 of 2004, mad. 7.

təqdim olunan (1) apellyasiyalar⁷³ və (2) inzibati məhkəmə baxışı (*judicial review*) üçün müraciətlərdir. Bununla, "DIFC" qanunvericiliyi böyük ölçüdə ingilis hüququndakı apellyasiyalar və inzibati məhkəmə baxışı arasındakı fərqləndirməni izləyir və ona əsaslanır. Fərqli əhatə dairələrinə və funksiyalara sahib olmalarına baxmayaraq, ingilis hüququnda apellyasiyalar və inzibati məhkəmə baxışı dövlət orqanlarının qərarlarını səlahiyyətli məhkəmələr qarşısında mübahisələndirmək üçün iki alternativ instrument kimi çıxış edirlər. Belə ki, ingilis hüququnda inzibati məhkəmə baxışında məhkəmələr müvafiq dövlət orqanının qərarının maddi hüquq baxımdan düz və ya səhv olmasını yoxlamırlar.⁷⁴ Bu cür inzibati məhkəmə baxışları zamanı məhkəmələr dövlət orqanının qərar qəbul etmə prosesində müvafiq normalara uyğun davranıb-davranmadığı ilə məşğul olurlar.⁷⁵ Yəni məhkəmələr qərarın özünü deyil, qərarın qəbul edilmə prosesini sorğulayırlar.⁷⁶ Apellyasiyalar zamanı isə məhkəmələrin qərarın maddi hüquq baxımdan düzgün olub-olmadığını yoxlamaq səlahiyyəti vardır.

"DIFC" qanunvericiliyində apellyasiyalara gəldikdə, "Məhkəmə Orqanı" haqqında qanunun⁷⁷ 5-ci maddəsi "DIFC" orqanlarının qərarlarından verilən apellyasiyalara baxmaq üçün "DIFC" birinci instansiya məhkəməsinə müstəsna səlahiyyət verir. Bu cür apellyasiyalar yalnız o zaman verilə bilər ki, "DIFC" qanunları və rəqlamentləri buna icazə versin. Eyni ingilis hüququnda olduğu kimi, "DIFC" qanunvericiliyində də hər hansı dövlət orqanının qərarından apellyasiya vermək hüququnun olub-olmaması bununla bağlı səlahiyyət verən hüquqi aktın mövcudluğundan asılıdır.⁷⁸ Beləliklə, "DIFC" qanunvericiliyinə əsasən, "DIFC"-nin idarə olunmasında iştirak edən inzibati orqanların qərarlarından "DIFC" Məhkəməsinə apellyasiya vermək hüququ bu cür hüququ açıq şəkildə nəzərdə tutan "DIFC" qanunlarına və rəqlamentlərinə tabedir.

Məsələn, "Şirkətlər" haqqında qanunun⁷⁹ 145-ci maddəsinin 2-ci bəndi şirkətlərə qeydiyyatçı şirkətə inkorporasiyasını köçürmək icazəsi verməkdən

---

⁷³ Burada apellyasiyalar dedikdə birinci instansiya məhkəməsinin qərarlarından apellyasiya məhkəməsinə verilən apellyasiya şikayətləri başa düşülməməlidir. Bu kontekstdə apellyasiya deyərkən inzibati orqanların qərarlarından birinci instansiya məhkəməsinə verilən apellyasiyalardan söhbət gedir. Apellyasiya məhkəməsi isə birinci instansiya məhkəməsinin sonuncuya təqdim edilən və inzibati orqanların qərarlarını mübahisələndirən apellyasiyalar və inzibati məhkəmə baxışı üçün müraciətlər ilə bağlı verdiyi qərardan apellyasiya şikayəti verildikdə, yuxarı instansiya məhkəməsi olaraq çıxış edir.

⁷⁴ Bax: Mark Ryan, *Unlocking Constitutional and Administrative Law*, 573-574 (5th ed. 2023); Alex Carroll, *Constitutional and Administrative Law*, 413-414 (10th ed. 2021).

⁷⁵ Yenə orada.

⁷⁶ Carroll, yuxarıda istinad 74, 573.

⁷⁷ Law No. 12 of 2004 in respect of The Judicial Authority at Dubai International Financial Centre as amended.

⁷⁸ Carroll, yuxarıda istinad 74, 573.

⁷⁹ Companies Law, DIFC Law No. 5 of 2018.

imtina etdikdə, qeydiyyatçının qərarından “DIFC” Məhkəməsinə apellyasiya vermək hüququ verir. Həmçinin “Əqli mülkiyyət” haqqında qanunun⁸⁰ 68-ci maddəsinin 1-ci bəndi əqli mülkiyyət üzrə nümayəndənin qərarlarından “DIFC” Məhkəməsinə apellyasiya vermək hüququnu təmin edir.

“Məhkəmə Orqanı” haqqında qanunun 5-ci maddəsi “DIFC” Məhkəməsinin mülki və kommertiya işləri üzrə, eləcə də “DIFC”-də fəaliyyət göstərən inzibati orqanların qərarlarından verilən apellyasiyalara baxmaq yurisdiksiyasını təmin edir. Həmçinin qanun birinci instansiya məhkəməsinə “DIFC” qanunlarına və reqlamentlərinə əsasən, “DIFC” Məhkəməsinin yurisdiksiyasına daxil olan hər hansı iddialara baxmaqla bağlı müstəsna yurisdiksiya verir. Oxşar qaydada “Məhkəmə” haqqında qanunun⁸¹ 19-cu maddəsinin 1-ci bəndinin (d) hissəsi də birinci instansiya məhkəməsinə “DIFC” qanunlarına və reqlamentlərinə əsasən “DIFC” Məhkəməsinin yurisdiksiyası olduğu müraciətlərə baxmaq səlahiyyəti verir. Beləliklə, bu müddəalar “DIFC” Məhkəməsinin “DIFC” qanun və reqlamentləri ilə müəyyən edilə bilən yurisdiksiyasının əlavə əsaslarını nəzərdə tutur.

Bu əsaslardan biri də birinci instansiya məhkəməsinin inzibati məhkəmə baxışı üçün müraciətlərə baxmaq səlahiyyətidir. Belə ki, “Məhkəmə” haqqında qanunun 22-ci maddəsinin 1-ci bəndi birinci instansiya məhkəməsinə qanunla müəyyən edilmiş qərarların inzibati məhkəmə baxışı vasitəsilə yoxlanılması ilə bağlı müraciətlərə baxmaq səlahiyyətini verir. “DIFC” Məhkəmə Qaydalarının⁸² 42-ci Hissəsi inzibati məhkəmə baxışı ilə bağlı proseduru tənzimləyir. Qaydalara əsasən, “DIFC” hüquq sistemində “inzibati məhkəmə baxışı üçün müraciət” dedikdə publik funksiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı olan hər hansı qərarın, hərəkətin və ya hərəkətsizliyin qanuniliyinin yoxlanılması başa düşülür. İddiaçı aşağıdakılardan birini tələb etdikdə inzibati məhkəmə baxışı proseduru istifadə olunmalıdır:

1. Məcbureddici qərar;
2. Qadağanedici qərar;
3. Ləğvedici qərar.

Bu prosedur, həmçinin iddiaçının məhkəmə bəyanatı və ya göstərişi tələb etdiyi hallarda da istifadə oluna bilər. İnzibati məhkəmə baxışına dair iddiada təzminat, restitusiya və ya ödənilməli məbləğin geri alınması tələbi yer ala bilər, lakin belə bir vasitənin təkbaşına tələb edilməsi mümkün deyil.

B. “ADGM” Məhkəməsi

2013-cü ildə yaradılmış və 2015-ci ildən bəri fəaliyyət göstərən “ADGM” Məhkəməsi də birinci instansiya məhkəməsindən və apellyasiya məhkəməsindən ibarətdir. Məhkəmə XİZ daxilində yaradılsa da, Əbu-Dabi

⁸⁰ Intellectual Property Law, DIFC Law No. 4 of 2019.

⁸¹ DIFC Court Law, DIFC Law No. 10 of 2004.

⁸² The Rules of the Dubai International Financial Centre Courts 2014.

əmirliyinin məhkəməsi hesab olunur. "İngilis hüququnun tətbiqi" haqqında Reqlamentə⁸³ əsasən, ingilis hüququ zona ərazisində birbaşa tətbiq olunur.

"ADGM" qanunvericiliyi də apellyasiyalara və inzibati məhkəmə baxışına münasibətdə "DIFC" qanunvericiliyinə bənzər fərqləndirməni aparır. "ADGM" Məhkəməsinin birinci instansiya məhkəməsi də "DIFC" Məhkəməsinin birinci instansiya məhkəməsi kimi, "ADGM" inzibati orqanlarının verdiyi hər hansı qərara və ya prosedura qarşı edilən apellyasiyaları⁸⁴ nəzərdən keçirmək və qərar vermək üzrə müstəsna yurisdiksiyaya malikdir.⁸⁵ "ADGM" Məhkəmə Reqlamentinin⁸⁶ 25-ci maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən, zonanın qeydiyyat bürosu və ya maliyyə xidmətləri üzrə tənzimləyici orqanı kimi "ADGM" inzibati orqanı tərəfindən verilmiş hər hansı qərar qanunsuz və ya səlahiyyət həddini aşdığı əsaslarla birinci instansiya məhkəməsi qarşısında apellyasiya edilə bilər.

Bundan əlavə, birinci instansiya məhkəməsi "ADGM" reqlamentlərinə əsasən, onun yurisdiksiyasında olan hər hansı bir sorğu, iddia və ya mübahisəyə baxmaq üçün də səlahiyyətlidir.⁸⁷ Bu müddəa da digər müddəalar vasitəsilə "ADGM" birinci instansiya məhkəməsinin inzibati məhkəmə baxışı üzrə yurisdiksiyasının müəyyən edilməsinin yolunu açır. Belə ki, "ADGM" Məhkəmə Reqlamentin 4-cü fəslində "ADGM" Məhkəməsinə edilən inzibati məhkəmə baxışı üçün müraciətləri ətraflı şəkildə tənzimləyir. Reqlamentin 20(1)-ci bölməsi qeyd edir ki, birinci instansiya məhkəməsinə məcburedici, qadağanedici və ya ləğvedici bir qərar üçün və ya məhkəmə bəyanatı və göstərişi üçün müraciətlər inzibati məhkəmə baxışı üçün müraciət deyərək adlanan prosedurla həyata keçirilir. "ADGM" Məhkəmə Prosedur Qaydaları məhkəmənin prosedur qaydalarını, o cümlədən inzibati məhkəmə baxışı üçün müraciət prosedurunu müəyyən edir.⁸⁸ Burada "ADGM" qanunvericiliyinə əsasən, "inzibati məhkəmə baxışı üçün iddia"nın hər hansı "ADGM" qanunvericilik aktının və ya ictimai funksiyanın həyata keçirilməsi ilə əlaqədar qərarın, hərəkətin və ya hərəkətsizliyin qanuniliyini nəzərdən keçirmək iddiası olduğu müəyyən edilir. Sözügedən prosedur qaydalarının inzibati məhkəmə baxışını tənzimləyən normaları böyük ölçüdə apellyasiyalara da aid edilir.

⁸³ Application of English Law Regulations 2015.

⁸⁴ Burada da apellyasiya dedikdə birinci instansiya məhkəməsinin qərarından apellyasiya məhkəməsinə verilən apellyasiya şikayəti deyil, inzibati orqanların qərarlarından verilən apellyasiyalar başa düşülməlidir.

⁸⁵ Law No. (12) of 2020 Amending Some of the Provisions of Law No. 4 of 2013 Concerning the Abu Dhabi Global Market, madd. 13(7)(c).

⁸⁶ ADGM Courts, Civil Evidence, Judgments, Enforcement and Judicial Appointments Regulations 2015.

⁸⁷ Yuxarıda istinad 85, madd. 13(7)(d).

⁸⁸ ADGM Court Procedure Rules 2016.

C. "QFC" Tənzimləyici Tribunalı

"QFC" qanunvericiliyində zonada fəaliyyət göstərən inzibati orqanların qərarlarının məhkəmə qarşısında mübahisələndirilməsi "DIFC" və "ADGM" qanunvericiliklərindən bir qədər fərqlənir. İlk olaraq qeyd etmək lazımdır ki, "QFC"-də Tənzimləyici Tribunal adlı məhkəmə orqanı xüsusi olaraq "QFC"-də fəaliyyət göstərən inzibati orqanların qərarlarına qarşı fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən verilən apellyasiyaları⁸⁹ dinləmək üçün yaradılmışdır.⁹⁰ "DIFC" və "ADGM" qanunvericiliklərində apellyasiyalar və inzibati məhkəmə baxışı (*judicial review*) üçün müraciətlər arasında aparılmış fərqləndirmə burada aparılmamış və tribunala bu məqalədə inzibati məhkəmə baxışı olaraq ifadə olunan "*judicial review*" səlahiyyəti ayrıca olaraq verilməmişdir. Bundan əlavə, tribunal birbaşa olaraq bu cür adlandırılmasa da, birinci instansiya məhkəməsi olaraq fəaliyyət göstərir. Çünki onun qərarlarından "QFC"-nin apellyasiya instansiyası məhkəməsinə⁹¹ apellyasiya şikayəti vermək mümkündür.⁹² Tribunal, "QFC" qanunvericiliyinin müddəalarını və onların əsasında qəbul olunmuş rəqlamentləri tətbiq edir.

"QFC" Tənzimləyici Tribunalı Reqlamenti və Prosedur Qaydalarına⁹³ görə, zonada fəaliyyət göstərən hər hansı inzibati orqanın qərarı Tribunal qarşısında mübahisələndirildikdə Tribunalın qərarı aşağıdakılardan birini əhatə edə bilər: (1) müvafiq "QFC" inzibati orqanının görməli olduğu uyğun hərəkətin müəyyən edilməsi; (2) "QFC" inzibati orqanının qərarının ləğv edilməsi və onu etibarsız və qüvvədən düşmüş hesab edən göstərişin qəbul edilməsi; (3) "QFC" inzibati orqanının apellyasiya verənə kompensasiya ödəməsi barədə göstəriş verilməsi; (4) məsələni Tribunalın qərarının həyata keçirilməsi üçün uyğun hesab etdiyi göstərişlərlə "QFC" inzibati orqanına qaytarılması barədə göstəriş verilməsi; və ya (5) "QFC" inzibati orqanının prosedurlarına dair tövsiyə.

⁸⁹ Burada da apellyasiya dedikdə birinci instansiya məhkəməsinin qərarından apellyasiya məhkəməsinə verilən apellyasiya şikayəti deyil, inzibati orqanların qərarlarından verilən apellyasiyalar başa düşülməlidir.

⁹⁰ Qatar Financial Centre Law, Law No. (7) of 2005, mad. 8(2).

⁹¹ Məqalənin Giriş hissəsində qeyd olunduğu kimi Qətər Beynəlxalq Məhkəmə və Mübahisələrin Həlli Mərkəzi ("QICDRC") Qətər Beynəlxalq Məhkəməsindən ("QIC") və Tənzimləyici Tribunalıdan ibarətdir. "QIC" isə öz növbəsində birinci instansiya məhkəməsindən və apellyasiya məhkəməsindən ibarətdir. "QIC"-nin apellyasiya məhkəməsi isə həm "QIC"-nin birinci instansiya məhkəməsinin, həm də Tənzimləyici Tribunalın qərarlarından verilən apellyasiya şikayətlərinə baxmaq səlahiyyətinə malikdir.

⁹² Yuxarıda istinad 90, mad. 8(3)(d).

⁹³ The Qatar Financial Centre Regulatory Tribunal Regulations and Procedural Rules.

D. "AIFC" Məhkəməsi

Birinci instansiya və apellyasiya məhkəməsindən ibarət olan "AIFC" Məhkəməsinə gəldikdə isə, həm "AIFC" haqqında konstitusiya qanunu,⁹⁴ həm də "AIFC" Məhkəmə Reqlamenti⁹⁵ məhkəmənin inzibati məsələlər üzrə yurisdiksiyasını açıq şəkildə istisna edir. Bununla belə, "AIFC"-də fəaliyyət göstərən bir hüquqi şəxsə "AIFC" inzibati orqanı arasında mübahisə yarandıqda, xüsusilə hüquqi şəxs bir orqanın səlahiyyət həddini aşdığını və ya "AIFC" qanunlarını pozduğunu iddia edərsə, məhkəmənin tənzimləyici və ya inzibati məsələlər üzrə qərar verməsi gözlənilir.⁹⁶ Belə iddialar məhkəmə tərəfindən "inzibati məsələlər" kimi qiymətləndirildiyi və məhkəmənin yurisdiksiyasından kənar hesab olunduğu halda isə investorların bu cür iddialar ilə bağlı mübahisələrdə məhkəmədən istifadə edə bilməsi çətin görünür.⁹⁷

Buna baxmayaraq, maraqlıdır ki, "AIFC" Məhkəmə Reqlamentinin 26-cı maddəsinin 5-ci bəndi inzibati məsələlərlə bağlı məhkəmənin yurisdiksiyasına kiçik bir istisna təqdim edir.⁹⁸ Bu maddəyə əsasən, əgər apellyasiya⁹⁹ a) hüquqi bir suala; b) ədalətin pozulması iddiasına; c) prosedur ədalətliliyi məsələsinə; və ya d) "AIFC" qanunvericiliyində nəzərdə tutulan bir məsələyə aid olarsa, birinci instansiya məhkəməsi "AIFC" inzibati orqanının qərarından apellyasiya şikayətinə baxmaq və qərar vermək hüququna malikdir. Bu hallarda birinci instansiya məhkəməsinin qərarları yekundur və onlara qarşı apellyasiya məhkəməsinə apellyasiya şikayəti verilə bilməz. Lakin məhkəmə bu cür məsələlər üzrə hələlilik heç bir qərar verməyib.

Nəticə

Beləliklə, son illərdə beynəlxalq investisiya hüququna və arbitrajna qarşı dünyanın bir çox dövlətləri tərəfindən əks reaksiyaların olduğu dövrdə dövlətlər xarici investisiyanı təşviq etmək və tənzimləmək üçün yerli hüquqi alətlərdən daha çox istifadə etməyə başlamış və bu tendensiya məhkəmələrdən də yan ötməmişdir. Təktərəfli iqtisadi hüququn ən vacib məhsullarından hesab olunan BKM-lər xüsusilə xarici investorların mümkün ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmış şəkildə, həm xarici investorların müvafiq ölkələrin hüquq sistemində olan etibarını artırmaq, həm də müvafiq

⁹⁴ Constitutional Statute of the Republic of Kazakhstan on the Astana International Financial Centre, Constitutional Statute No. 438-V ZRK of 7 December 2015.

⁹⁵ AIFC Court Regulations, Resolution of the AIFC Management Council dated 5 December 2017.

⁹⁶ Ilias Bantekas, *The Rise of Transnational Commercial Courts: The Astana International Financial Centre Court*, 33 Pace International Law Review 1, 15 (2020).

⁹⁷ Yenə orada.

⁹⁸ Yenə orada, 16.

⁹⁹ Burada da apellyasiya dedikdə birinci instansiya məhkəməsinin qərarından apellyasiya məhkəməsinə verilən apellyasiya şikayəti deyil, inzibati orqanların qərarlarından verilən apellyasiyalar başa düşülməlidir.

yurisdiksiyaları məskunlaşdıqları regionlarda mübahisələrin həlli sahəsində mərkəzə çevirmək məqsədilə yaradılmışdırlar. Bu cür BKM-lərin dördünün XİZ-lərin, yəni xüsusi yurisdiksiyaların məhkəmə orqanları olaraq yaradılmaları bir çox müəlliflərin diqqətini cəlb etmiş və son illərdə bu sahəyə akademik marağın artmasına səbəb olmuşdur.

Bu məhkəmələr ilkin olaraq mürəkkəb, çox vaxt xarici elementləri özündə ehtiva edən transsərhəd mülki və kommərsiya işlərinin həlli üçün yaradılırsalar da, eyni zamanda məxsus olduqları XİZ-lərdə inzibati və konstitusiya məhkəmələrinin roluna bənzər funksiyalar daşıyırlar. Necə ki milli hüquqi sistemlərdə inzibati məhkəmələr hakimiyyət bölgüsü prinsipinin təzahürü olaraq dövlət (icra) hakimiyyətinin həyata keçirilməsinə nəzarət edirlər, eyni qaydada XİZ BKM-ləri də sahib olduqları səlahiyyətlər sayəsində XİZ-ləri idarə edən inzibati orqanların qərarlarının, hərəkətlərinin və ya hərəkətsizliklərinin qanuniliyini yoxlaya, yəni XİZ-lərdə dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsinə nəzarət edə bilirlər. Bununla da hazırkı məqalə sözügedən BKM-lərin hüquqi ədəbiyyatda, demək olar ki, tamamilə nəzərdən qaçırılmış olan inzibati məhkəmə funksiyalarını ilk dəfə sistemətik olaraq və konseptual çərçivə altında təhlil edərək bu sahədəki elmi ədəbiyyata töhfə verməyə çalışmışdır.